

Kjærlighet, selvbedrag og sykdom

Thomas Mann (1875–1955) ga ut sin langnovelle *Die Betrogene*, som i norsk oversettelse fikk tittelen *Den sorte svanen*, i 1953. Det er en tragisk-ironisk fortelling om en illusjon som ender med døden. Thomas Mann tematiserer vekselvirkningen mellom kropp og sjel, et vanlig motiv hos ham. Nobelprisvinneren rådførte seg med egen lege for å få et solid faktagrunnlag for sitt forfatterskap.

Per Joachim Lund
perjoachim@gmail.com
Daasgt. 11
0259 Oslo

Thomas Mann skrev ofte og meget om sykdom og død (1). I omtrent halvparten av hans verker er sykdom eller sykdomsskjebner viktige elementer (2). Hele handlingen i *Trolldomsfjellet* (3) foregår i et sanatorium i Davos og viser hvordan sykdommen påvirker pasientene på ulike måter. I *Doktor Faustus* (4) pådrar Adrian Leverkühn seg syfilis. Han inngår en pakt med djevelen og blir en genial komponist. Sykdommen utvikler seg til nevrosyfilis, og han dør i dyp demens.

Den sorte svanen

Rosalie von Tümmeler, en 50 år gammel enke som er kommet i klimakteriet, er hovedpersonen i *Den sorte svanen* (5). Hun tar til seg alle sanseinntrykk som naturen kan gi og har ærbødighet overfor naturens prosesser.

Den klumpfotede datteren Anna er en begavet malerinne som i protest mot naturen og sin skjebne maler nonfigurativt, til morens store skuffelse. Mor og datter er ellers fortrolige, og da Anna klager over menstruasjonspågang, prøver Rosalie å overbevise datteren om at disse smertene er naturlige, sunne og ærefulle. Det er naturen som forbereder seg på å ta imot det befruktede egget.

Selv har hun det ikke lenger på kvinners vis, «som det står i Bibelen». Hun føler seg derfor ikke som kvinne, «men bare et uttørket hylster, utbrukt, udugelig og vraket av naturen». Hun synes det er vanskelig å forsone seg med kroppens forandring, og enda vanskeligere er det å tilpasse sjelen til kroppens nye tilstand. Men datteren påpeker at kropp og sjel er ett, slik at kroppen omformer sjelen etter sin tilstand.

Fru von Tümmelers sønn Eduard har privatlærer i engelsk, en amerikaner som er

begeistret for alt europeisk. Ken Keaton er ung og velskapt, og Rosalie blir forelsket. Hun føler intenst fysisk begjær og kjenner seg yngre i kropp og sjel. Og det vidunderlige skjer. Hun får på ny vaginalblødning. Nå kan hun igjen føle seg som en hel kvinne. Hennes sterke følelser har fått organene til å virke som i yngre år. Sjelen har seiret over kroppen. Også hennes omgivelser merker forandring. Øynene har fått en ny glans som tross sin feberaktige glød kler henne. Hele hennes atferd er også blitt livligere. Riktignok blir hun etter hvert lett trett og tar av i vekt, men hun avfeier Annas bekymring for dette. Den intellektuelle datteren har motforestillinger mot morens følelsesstorm, men Rosalie avviser også disse. Hun kjenner det som en rett og plikt å følge sine følelser helt ut. Familien drar på utflykt til slottet Holterhof, og Ken blir med. Rosalie ønsker å se slottsparkens berømte svarte svanepar. En svart svane er det paradigmatisk eksempel på det som ikke finnes og er for Rosalie et bilde på det umulige, slik som hennes lidenskapelige kjærlighet og gjenvunne kvinnelighet. En av de svarte svanene kommer svømmende mot henne og hveser, og hun føler ubehag. På tomannshånd med Ken kommer hun med en utilslørt kjærlighetserklæring, og han føler seg smigret. De avtaler at hun skal komme til hans værelse dagen etter.

Men samme natt får hun en voldsom blødning og blir innlagt på gynekologisk klinikk. Thomas Mann kommer med en meget detaljert beskrivelse av den bimanuelle undersøkelsen, histologien og operasjonsfunnene. «Men åpningen av bukhalen i buelampenes hvite lys viste legene og søstrene et så fryktelig syn at de oppga alt håp selv om en forbigående bedring. Det var alt for sent. Ikke bare var alle bekkenganger angrepet, men også bukhinnen viste ved det blotte øye morderiske kreftknuter. Alle lymfatiske kjertler var fortykket av kreft, og det var ikke tvil om at også leveren var angrepet.» Professor Muthesius forteller sin assistentlege at han ikke vil benekte at

livmoren selv har produsert kreftsvulsten, men at han antar at sykdommen har bredt seg fra eggstokken og oversvømmet organismen med østrogene hormoner, som igjen har ført til hyperplasi av livmorens slimhinne med derav følgende blødninger.

Rosalie von Tümmeler døde etter kort tid. Før hun døde hadde hun en samtale med datteren. Hun mintes den svarte svanen som hveste mot henne. Kanskje var det et dødsymbol. Rosalie ønsket ikke å anklage naturen for dens bedrag og grusomme hån. Hennes vei mot døden hadde gått gjennom foryngelse og kjærlighetsglede. Det var «ikke bedrag, men godhet og nåde». Slik slutter novellen med en forsoning mellom ånd og natur.

Sykdom som litterært virkemiddel

Ifølge sin dagbok (6. april 1952) fikk Thomas Mann ideen til novellen gjennom en historie som hans kone hadde fortalt om en eldre aristokratisk kvinne fra München som hadde forelsket seg i sønnens huslærer og deretter fått sin menstruasjon igjen. Det viste seg at hennes blødning angivelig skyldtes en kreft i livmoren. Mann skrev i dagboken om dette (6): «Var sykdommen det irritament som fremkalte lidenskapen? (...) I hvilket stadium av sykdommen inntrer en slik blødning?»

Det ble så meget medisinsk stoff i novellen at Mann følte behov for faglig veiledning. Han rådførte seg med dr. Rosenthal i Beverly

Thomas Mann (1875–1955). Foto akg-images/SCANPIX

John Gould og H.C. Richter: Sort svane, 1848. Foto © Academy of Natural Sciences of Philadelphia/Corbis/SCANPIX

Hills som var hans lege da han i 1946 ble vellykket operert for lungkreft (7, s. 228). Dr. Rosenthal svarte utførlig og sendte med særtrykk som kunne belyse saken. Mann lærte seg på den måten mange av de medisinske faguttrykkene han benyttet, og han brukte flere avsnitt fra Rosenthals brev nokså ordrett. Mann assosierte livmoren med Moder Natur og ønsket derfor at den skulle ha en sentral plass i årsaksrekken. Men Rosenthal reserverte seg mot dette: «Vi ser i praksis kombinasjonen av seksuell gjenoppvåkning og deretter tilbakegang bare når den primære kreftsykdommen utgår fra eggstokken. (...) I begynnelsen av denne sykdommen opptrer nesten ikke kroppslige symptomer, bare en overraskende opptreden av ny seksuell interesse.» (7, s. 229). Da Mann holdt på sitt, svarte Rosenthal i et senere brev: «Meget sannsynligere er teorien om at den ondartede granulosaacelletumoren i eggstokken utgår fra ubenyttede granulosaaceller (...) som etter overgangsalderen utvikler seg ondartet på grunn av en ny stimulering (...) og at det granuløse karsinom i eggstokken på patologisk måte overøser organismen med østrogenhormoner og fører til en hormonal hyperplasi av livmorslimhinnen med en derpå følgende blødning» (7, s. 231). Akkurat dette siste kan vel være medisinsk holdbart (8), og Mann måtte gi seg, selv om han er litt forbedret i operasjonsbeskrivelsen. Ingen ovarialcancer øker libido, og ingen tumor oppstår på grunn av økt seksuell interesse. Men Mann

har iallfall fått med seg, nærmest en passant, tidligsymptomene på malign sykdom.

Av litterære grunner ønsket Mann at Rosalie von Tümmler skulle dø nokså snart etter operasjonen, men ikke altfor fort. Han søkte også om dette råd hos dr. Rosenthal, og han svarte utførlig: «For at man i novelens ånd skal føre denne tragisk-grufulle sykdomsprosess til en snarlig slutt, kan man anta at karsinomet har spredt seg til begge urinlederne. Denne tilstanden fører meget raskt til stans i all urindanning, og et uremisk sykdomsbilde fører gjennom kvelstoffforgiftning i blodet meget snart til en dyp koma med dyp bevisstløshet (...)» (7, s. 231–2). Dr. Rosenthal tilføyde i et etterord: «Hvis dødskampen ikke skal være så lang, og slutten skal skje med mer dramatisk hurtighet, kan man postulere en emboli forårsaket av en trombose» (7, s. 232). Mann fant den uremiske koma mer velegnet. Et raskt og dramatisk forløp ville ikke gjøre Rosalies siste kjærlighetserklæring til naturen mulig.

I novellen sier professor Muthesius til sin assistentlege under operasjonen: «Hvis De tror å se at rasket også har bredt seg metastatisk til begge urinlederne, ser De åpenbart riktig. Uremien kan ikke la lenge vente på seg.»

Litt senere fortelles det som ventet: «Med den uremiske koma fulgte snart dyp bevisstløshet, og en dobbeltsidig lungebetennelse som i mellomtiden støtte til, kunne det utmattede hjertet bare makte noen få dager.»

Novellen er Thomas Manns siste litterære verk. Han var 78 år gammel da han avsluttet den. Det er påfallende at den inneholder så mange rent medisinske detaljer, mer enn i noen annen av hans bøker. Novellen slutter slik: «Rosalie von Tümmler døde en mild død, og alle som kjente henne sørget.» Kanskje var det Manns ønsketenkning om sin egen død, som ikke kunne ligge så langt frem i tid?

Oversettelsene fra tysk er gjort av forfatteren.

Oppgitte interessekonflikter: Ingen

Litteratur

1. Lund PJ. Thomas Mann. Sykdommens og dødens dikter. Bokvennen 2009; nr. 2: 20–7.
2. Eigler J. Krankheit und Sterben. I: Sprecher T, red. Thomas-Mann-Studien 33. Frankfurt: Vittorio Klostermann, 2005: 98.
3. Mann T. Trolldomsfjellet. Oslo: Gyldendal, 2002.
4. Mann T. Doktor Faustus. Oslo: Gyldendal, 2006.
5. Mann T. Den sorte svanen. Oslo: Tanum, 1954.
6. Mennel H-D. So weit die Pathologie, die Lehre von der Krankheit. I: Sprecher T, red. Thomas-Mann-Studien 39. Frankfurt: Vittorio Klostermann, 2008: 253.
7. Benini A. Die skandalöse Parabel. I: Sprecher T, red. Thomas-Mann-Studien 33. Frankfurt: Vittorio Klostermann, 2005.
8. Schumer ST, Cannistra SA. Granulosa cell tumor of the ovary. J Clin Oncol 2003; 21: 1180–9.

Manuskriptet ble mottatt 9.7. 2009 og godkjent 11.2. 2010. Medisinsk redaktør Anne Gitte Hertzberg.